

משתמעת לשתי פנים: עגונה וערב שבת

עגונה

אבן-שושן מגדיר עגונה "אשה שבעלה עזבה ונעלם בלא שנתן לה גט, והריהי קשורה אליו, לפי הדין, ואינה רשאית להנשא לאחר, אלא אם כן יתן לה גט או יתברר כי הוא מת". ואכן זה הוא השימוש הרווח במושג זה. המשנה אומרת ששליח המביא גט לאישה בארץ ישראל ממדינת הים נאמן לומר "בפני נכתב ובפני נחתם" (גיטין א, א); אין צורך בשני עדים שיעידו שהגט נכתב לשם האישה הזאת. הגמרא מסבירה "משום עיגונא אקילו בה רבנן" (גיטין ג ע"א). מכיוון שיש קושי למצוא שני עדים שיעידו שהגט נכתב לשם האישה הזאת, הקלו חכמים ואמרו שעדותו של השליח מספקת. לו היו חכמים עומדים על כך שיש צורך בשני עדים, הייתה האישה עלולה להיות עגונה. והכוונה היא שהאישה נחשבת מבחינה הלכתית נשואה, שהרי לא קיבלה גט. מבחינה מעשית היא איננה חיה עם בעלה, ואין לה אפשרות לקבל גט ממנו. יש מחסום הלכתי המונע ממנה את האפשרות להינשא. אישה במצב כזה היא עגונה.

כמו כן יש מקרה אחר של עגונה. המשנה אומרת לגבי אישה שבעלה נעדר וסביר להניח שנפטר "משיאין עד מפי עד, מפי עבד, מפי אשה, מפי שפחה" (יבמות טז, ז); אין צורך בשני עדים כשרים. הגמרא מסבירה "משום עיגונא אקילו בה רבנן" (יבמות פח ע"א). מכיוון שלעתים אי אפשר למצוא שני עדים כשרים שיעידו על מותו של הבעל, הקלו חכמים ואמרו שעדותו של עד אחד, אפילו אינו עד כשר, מספיקה. לו היו חכמים עומדים על הצורך בשני עדים כשרים, הייתה האישה עלולה להיות עגונה. גם כאן הכוונה היא שהאישה נחשבת מבחינה הלכתית נשואה, שהרי אין עדות מספקת לכך שבעלה מת. מבחינה מעשית היא איננה חיה עם בעלה ואין סיכוי סביר למצוא עד נוסף כדי להתיר לה להינשא. יש מחסום הלכתי המונע ממנה את האפשרות להינשא. אישה במצב כזה היא עגונה.

מסתבר שהשימוש במילה עגונה מבוסס על הכתוב "הלהן תעגנה" (רות א 13), מתוך הנחה שהמילה המקראית נגזרת מהשורש עג"ן.¹ פירוש המילה שם הוא 'קשר,

1. כך מפרשים במילונם F. Brown, S. R. Driver & C. A. Briggs, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1907. רש"י במקום מפרש שהנו"ן איננה שורשית, מכיוון שיש רק נו"ן אחת והיא רפויה. המילה הזאת נמצאת במקרא רק כאן.

כבל', והכוונה היא שערפה ורות מרגישות את עצמן קשורות לבנים שהן מצפות שנעמי תלד, ולכן הן לא יינשאו. גם בדוגמות שהבאנו מחז"ל למעלה יש קשר הלכתי בין האישה לבעלה כל עוד אין גט כשר או עדות כשרה שהבעל מת.

אך יש גם סוג של עגונה בלי קשר של נישואין. בעלי התוספות אומרים שמותר לאיש לקדש את בתו קטנה בזמן הזה, מכיוון שתנאי הגלות קשים "ואם יש סיפק ביד אדם עכשיו לתת לבתו נדוניה, שמא לאחר זמן לא יהיה סיפק בידו ותשב בתו עגונה לעולם" (קידושין מא ע"א, ד"ה "אסור לאדם שיקדש את בתו"). כאן לא מדובר על אישה נשואה; מדובר באישה רווקה שאין לאביה אמצעים לשלם נדוניה, וכתוצאה מכך אין לה אפשרות להינשא. אין כאן מחסום הלכתי או נפשי המונע מהאישה להינשא. יש כאן מחסום מעשי, חוסר אמצעים.²

בסוג הזה של עגונה אין עניין של קשר כלל. האישה איננה נשואה מבחינה הלכתית. מסתבר שיש כאן הרחבה של השימוש הראשון. מכיוון שהתוצאה המעשית של שני סוגי העגונה דומה, שהאישה חיה לבד בלא גבר בלי אפשרות או סיכוי להינשא, הורחב השימוש לכלול גם את הסוג השני, אף על פי שהמשמעות המילולית של המילה אינה כוללת את הסוג השני.

במדרש, לפי גרסה אחת, מופיעה המילה עגונה במשמעות שונה קצת. המדרש מספר על נדב ואביהוא: "ר' לוי אומר שחצים היו. הרבה נשים היו יושבות עגונות,³ ממתניות להם. מה היו אומרים? אחי אבינו מלך; אחי אמנו נשיא... אי זו אשה הוגנת לנו" (ויקרא רבה כ, י). כאן לא מדובר על נשים שנחשבות מבחינה הלכתית נשואות, אלא מדובר בנשים שאינן נשואות ומעוניינות להינשא לנדב ואביהוא. מכיוון שנדב ואביהוא אינם מעוניינים בנשים האלה, הן עגונות.⁴ אין כאן מחסום הלכתי המונע את הנשים האלה מלהינשא. יש כאן מחסום מעשי, חוסר התעניינות מצד נדב ואביהוא.

2. בן־יהודה במילונו, ערך "עגונה", עמ' 4305, כולל בהגדרתו "אשה המצפה לבעל". אך הגדרה זו אינה כוללת את השימוש של התוספות; עיין להלן הערה 4.
3. במהדרה של מ' מרגליות, ירושלים תשי"ג, הגרסה היא עגונות, אך במדור חילופי הנוסח הוא אומר שכרוך המסירות הגרסה היא עגונות. חילוף דומה קיים גם במקבילה בפסיקתא דרב כהנא, מהדרות ד' מנדלבוים, ניו יורק תשכ"ב, עמ' 395.
4. ואכן בן־יהודה במילונו, ערך "עגונה", כותב: "אשה הקשורה לבעל ואינה יכולה להינשא לאחר, עזובה מבעלה, אשה המצפה לבעל". בביטוי "אשה המצפה לבעל" התכוון למדרש הזה, אותו הוא מצטט, וכונתו של בן־יהודה היא לאישה המצפה לבעל מסוים. בניגוד להגדרה הראשונה, "אשה הקשורה לבעל", כאן האישה איננה נשואה, אך רוצה להיות נשואה לאיש מסוים. בדומה לאישה נשואה, הקשר הנפשי שהאישה מרגישה מונע ממנה ליצור קשר עם איש אחר. אך אין ביטוי זה כולל את השימוש של התוספות שצוין בפנים, וגם בן־יהודה אינו מצטט את דבריהם. שם אין האישה מצפה לאיש מסוים. והרי כל אישה שאיננה נשואה מצפה לבעל כל שהוא, ואין טעם לציין זאת דווקא על אישה שאין לאביה אמצעים לשלם נדוניה.

ייתכן שהשימוש כאן במילה עגונות הוא, שיש קשר בין הנשים לבין נדב ואביהוא. אמנם אין קשר הלכתי – הנשים אינן נשואות, אך יש קשר נפשי – הנשים מצפות להינשא לנדב ואביהוא,⁵ אבל כאן אין דבר המונע מהאישה להינשא לאדם אחר. לכן ייתכן שיש לגרוס כאן עגומות,⁶ ולפי זה אין מקור זה קשור לענייננו. לסיכום, המושג עגונה משמש בספרות חז"ל לתיאור אישה הקשורה מבחינה הלכתית לבעלה וכתוצאה מכך אסורה להינשא. בעלי התוספות הרחיבו את השימוש במילה לכלול גם אישה שאיננה נשואה ואין לה סיכוי להינשא. השימוש המורחב הזה מבוסס על הצד המעשי של המילה, אי היכולת להינשא, ומנותק מהמשמעות הראשונית של המילה, 'קשר' או 'כבל'.

ערב שבת

השימוש הרווח של הביטוי "ערב שבת" הוא יום שישי לפני כניסת שבת, כמו "לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה" (פסחים צט ע"ב). אך מסתבר שבמקומות אחדים פירוש הביטוי "ערב שבת" הוא בלילה, לאחר כניסת שבת.⁷ "אמר רב ואיתימא ר' יהושע בן לוי אפי' יחיד המתפלל בע"ש צריך לומר ויכולו" (שבת קיט ע"ב). אמירת ויכולו היא לאחר כניסת שבת. ובהמשך אותה סוגיה נאמר "אמר ר' אלעזר לעולם יסדר אדם שלחנו בע"ש אע"פ שאינו צריך אלא לכזית". מסתבר שהכוונה של "יסדר אדם שלחנו" היא גם לאכילת הסעודה, ולא רק להכנת הסעודה; הרי האכילה היא העיקר. ו"ערב שבת" פירושו ליל שבת. ובכתב יד אוקספורד 366 הגרסה היא "יסדר אדם שלחנו בליל שבת". אמנם מדברי רש"י, ד"ה יסדר, משמע שפירש שהכוונה רק לסידור השולחן, יסדר לפני כניסת שבת את הסעודה של הלילה; ואכילה אינה מוזכרת בכלל. לדברינו אין צורך לזה. ועל פי זה אפשר לפרש את הביטוי "קדש היום בערבי שבתות" (ברכות ב ע"ב) שהכוונה היא עם התחלת קדושת היום של ליל שבת, במקום לפרש התחלת קדושת היום שלאחר יום שישי.⁸

5. את ההצעה הזאת שמעתי מד"ר אליקים וייסברג.
6. ראה לעיל הערה 3 וירושלמי חגיגה ב, ב (עז ד): "עד מתי ארוסי יושב אצלכם ואני יושבת עגומה עלי".
7. ראה רש"י, גיטין לח ע"ב, ד"ה בערב שבת.
8. הריטב"א (במה' מוסד הרב קוק, חידושי רבנו קרשקש), גיטין לח ע"ב, והר"ן בחידושי שם דחו את פירושו של רש"י (לעיל הערה 7) שהכוונה לסעודת שבת, משום "דע"ש לא משמע הכי לילי שבת" (לשון הריטב"א). לדברינו אין בזה קושיה. אמנם יש מקום לדון בפירושו של רש"י מסיבות אחרות, אך אכמ"ל.